

Historisme en historicisme

JOEP LEERSSEN

In zijn recensie-artikel ‘De wedergeboorte van de romantiek’¹ plaatst Willem van den Berg enkele zuinige kanttekeningen bij Marita Mathijnsens gebruik van het begrip ‘historicisme’. Mathijnsen zelf definieerde haar gebruik als volgt: ‘De breuk met de traditie laat onverlet dat het historicisme een kernwoord is van de Romantiek. Ik gebruik historicisme hier als een term voor de incorporatie van het verleden in het heden. Allereerst ziet men in de kunsten een hergebruik van het verleden’.²

Van den Berg heeft hier moeite mee. Voor hem is historicisme een vorm van historisch wetmatigheidsdenken zoals dat herhaaldelijk door Karl Popper is ontkracht. Sterker nog, Van den Berg acht de term historicisme ‘misplaatst, omdat sinds jaar en dag dat begrip is gereserveerd voor een geschiedopvatting, waarin geloof wordt gehecht aan wetmatigheden in de historische ontwikkelingen’.

Dat soort misverstanden is wijdverbreid; ik stel het ook vast bij mijn tweedejaarsstudenten die allen aan Popper moeten denken als ik het historisme van Ranke behandel. Het is daarom misschien dienstig om de concepten en de terminologie eens omstandig de revue te laten passeren.

Om te beginnen is, zoals zo vaak, een blik in het woordenboek nuttig. Van Dale maakt een zeer terecht onderscheid tussen ‘historisme’ en ‘historicisme’. Die woorden lijken op het eerste gezicht louter parallele nevenvormen, synoniemen van elkaar; het Nederlands heeft immers wel vaker problemen met tussenlettergrepen in latinistische neologieën. Maar Van Dale maakt een mijns inziens terecht en bruikbaar onderscheid tussen de twee woorden. ‘Historicisme’, met de extra -ci-lettergreep, wordt inderdaad zó gedefinieerd als Popper dat doet in zijn *The Poverty of Historicism*, en zoals Van den Berg hem daarin volgt. Daarnaast geeft het trefwoord ‘historisme’ een definitie die geheel en al beantwoordt aan het gebruik dat Marita Mathijnsen hanteert; daarbij wordt zelfs een illustratief citaat aangehaald van geen geringere dan Colenbrander.

Met die ‘reservering sinds jaar en dag’ in Popperiaanse zin, die Van den Berg zo stellig verkondigt, valt het dus wel mee. Op zijn allerergst zou men Mathij-

1 Willem van den Berg, ‘De wedergeboorte van de romantiek of “that which we call a rose”’, *De Negentiende Eeuw* 29 (2005) nr.4 (dec.), 285-293.

2 Marita Mathijnsen, ‘Geschreven schilderijen. Toenadering tussen de literatuur en schilderkunst van de Romantiek’, in: Ronald de Leeuw e.a. (eds.), *Meesters van de Romantiek* (Zwolle 2005), 193-210.

sen kunnen verwijten dat ze ‘historicisme’ gebruikt waar Van Dale eigenlijk ‘historisme’ voorschrijft. En ook over die pekelzonde moet je, denk ik, kunnen heenstappen. Wie kent niet ons geharrewar met *exotisme* of *deconstructivisme*, dat in andere talen *exoticism(e)* of *deconstructionism(e)* heet? In het Engels vallen de onderscheiden betekenissen van respectievelijk ‘historisme’ en ‘historicisme’ samen in een woord dat ongedifferentieerd *historicism* heet. Persoonlijk heb ik dan ook eerder de neiging om de beschuldigende vinger uit te steken naar Sir Karl, die eigenmachtig aan een gangbaar historiografisch begrip een oneigenlijke invulling heeft opgelegd. Lang voordat Popper het historisch wetmatigheidsdenken wilde ontkrachten,³ hadden historici reeds het ‘denken vanuit historische veranderlijkheid’ benoemd als historisme: niet alleen in Nederland met Colenbrander, maar vooral in het lange Duitse historiografische debat dat van Ranke en Droysen reikt naar Meineckes *Die Entstehung des Historismus* (1936).

Des te groter dus de noodzaak om de zaken eens op een rij te zetten.

1 The presence of the past

In het *Victoria and Albert Museum* in Londen kwam ik in 2002 het volgende verklarende tekstje tegen bij een vitrine: ‘Historicism as a term applied to design means an adoption of elements from an earlier period in objects which are nevertheless entirely characteristic of their own time’ – precies dat ‘hergebruik van het verleden’, waar Mathijsen het over heeft. Zó ver kan de terminologische oprekking gaan: neogotische spoorwegstations en theeserveizen zijn in hun vormentaal ‘historistisch’. In zijn uiterste consequentie zou dus elke anachronistische vorm van historisch besef (ik ontleen de zinsnede met dankbaarheid aan Piet Blaas’ fraaie boek) ‘historistisch’ kunnen heten. T.S. Eliot noemde het in zijn essay over ‘Tradition and the Individual Talent’ (1919) de *habit of historical thought*, die niet slechts een besef behelst van *the pastness of the past* maar ook van *the presence of the past* – de presentie, de aanwezigheid, het vóórtduren van het verleden.

2 Het anders-zijn van het verleden: historisch relativisme

Historici zullen historisme meestal in verband brengen met Leopold von Ranke, die in een beroemde passage (de inleiding van zijn *Geschichte der germanischen und romanischen Völker* van 1824) de geloofsartikelen van het historisch relativisme formuleerde. Het ging niet aan, aldus Ranke, om het verleden met hedendaagse maatstaven te beoordelen, of te zien vanuit het perspectief waar

³ De klassieke teksten van Popper die terzake relevant zijn, zijn *The Open Society and its Enemies* (1945) en *The Poverty of Historicism* (1957).

het verleden uiteindelijk toe heeft geleid. Dat verwierp hij als een ‘oneigenlijke’ visie. Men moest het verleden in zijn eigen, *eigenlijke* referentiekader trachten te plaatsen en te begrijpen, *so, wie es eigentlich gewesen*.⁴ Géén historische periode is aan een andere ondergeschikt, ook niet aan het huidige perspectief van de latere of hedendaagse historicus; integendeel, Ranke plaatst elke historische periode *unmittelbar zu Gott*.⁵ Daarmee anticipeert Ranke eigenlijk op de latere gedachtingang van een historicus als Koselleck,⁶ die van mening is dan men in de bestudering van het verleden niet alleen moet kijken naar de ontwikkelingen die daadwerkelijk plaats hebben gevonden, maar ook naar de verwachtingen, scenario’s, mogelijkheden en toenmalige toekomstperspectieven die onverwezenlijkt zijn gebleven; want ook die maken onlosmakelijk deel uit van de historische ervaring.

Historisme in deze, historiografische zin is dus eigenlijk een bewustzijn dat het verleden met inlevingsvermogen tegemoet moet worden getreden, dat de historicus zijn hedendaagse betweterigheid moet laten varen in zijn dialoog met de bronnen; een afwijzing van hodiëcentrisme; een relativisme dat het anders-zijn van het verleden in zijn waarde laat.

Daarover hebben veel historici veel inkt doen vloeien. Het is in dit bestek niet nodig om bij de morele, epistemologische en hermeneutische problemen stil te staan die te maken hebben met het historisme als historische houding; de lezer kan desgewenst terugvallen op een goed corpus aan literatuur.⁷

3 Het verleden als groeiproces; het heden als uitkomst daarvan

Het verleden dient ook niet als een antiquarisch ‘Land van Ooit’ te worden benaderd. Historisme is dan ook een weigering om het verleden te zien in de sta-

4 Dat *eigentlich* dienen we dus niet op te vatten als een naïeve roep om het verleden te begrijpen zo als het *echt, feitelijk, inderdaad* was, maar in die zin dat het in zijn ‘eigen-aardigheid’ benaderd moet worden, onder vermindering van ‘oneigenlijke’ oordeelsvorming.

5 Die zinsnede, met zijn verwijzing naar de autonome status van het *unmittelbar*-zijn, is niet zozeer een morele als wel een staatkundige metafoer. In de loop van de negentiende eeuw werden veel autonome, rijksonmiddellbare landsheerlijkheden en vorstenhuizen ‘gemediatiseerd’: voordien hadden ze ‘onmiddellbaar’ onder de fictieve aegis van de Keizer resp. de Gratie Gods geressorteed, nu werden ze onder het *middle management* geplaatst van een intermediaire suzerain. Daarmee waren ze niet langer *unmittelbar*.

6 Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt 1979).

7 Recent, toegankelijk maar ook wat oppervlakkig-postmodern is Paul Hamiltons *Historicism* (2e ed. Londen 2003). Een beter opstapje biedt Georg Iggers in zijn bijdrage aan het *Dictionary of the History of Ideas* (online op <http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI/dhi.cgi?id=dv2-52>).

Veel diepgravender zijn Friedrich Jäger & Jörn Rüsen, *Geschichte des Historismus. Eine Einführung* (München 1992) en Stefan Jordan, *Geschichtstheorie in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die Schwellenzeit zwischen Pragmatismus und Klassischem Historismus* (Frankfurt 1999). Voor een situering van dit historisme vis-à-vis het geruchtmakende *New Historicism*, zie Ann Rigney, ‘Literature and the Longing for History’, in: Jürgen Pieters (ed.) *Critical self-fashioning. Stephen Greenblatt and the New Historicism* (Frankfurt 1999), 21-43. Voor reflecties van hedendaagse historici op de morele en professioneel-praktische implicaties van historisch relativisme, zie Joep Leerssen & Ann Rigney (eds.) *Historians and Social Values* (Amsterdam 2001).

tische termen van hoe de dingen Toen Waren. ‘Toen’ is nooit een moment, maar altijd een tijdsverloop, waarin dingen veranderden; de dingen ‘Waren’ niet zomaar, maar ze waren bezig met iets anders te worden. De echt-historische beschrijving (in historicistische zin) van een toestand is nooit systematisch-synchroon (een inventaris, zogezegd, van alles wat op een bepaald moment het geval was), maar altijd als diachrone einduitkomst van een voorafgaand groei-proces.

Deze historicistische visie maakt het verschil uit tussen de antiquarische oudheidkundige en de historicus;⁸ ze was met name belangrijke in de para-historische disciplines zoals de rechts-, literatuur- en taalgeschiedenis van de periode 1800-1830. De belangrijkste weerslag van dat procesmatige denken was wellicht in de benadering van het heden: want ook dat werd steeds meer gezien in de termen van de onderliggende totstandkomingsprocessen. Taal, recht en literatuur worden in een historicistische visie dan ook steeds als het topje van een diachrone ijsberg beschouwd. Het is opnieuw die *habit of historical thought* waar T.S. Eliot in zijn eerder vermelde essay over heeft. Het is de neiging om het begrip ‘identiteit’ te vervangen door ‘traditie’.

Dat lijkt misschien voor de huidige lezer een platitude, een open deur. In de periode dat deze historicistische visie zich voelbaar maakte, was het echter een novum, en een bewust intellectueel programma met vernieuwende trekjes. Het is op dit punt dat ik een iets uitvoeriger uitweiding wil geven over het ontstaan van een historicistische habitus die, inderdaad, ten nauwste samenhangt met de typologie van de Romantiek als geestesgesteldheid en als culturele stroming. Ik val daarbij terug op enkele publicaties die in de laatste jaren deze verwevenheid tussen Romantiek en historicisme, *pace* Van den Berg, aan de orde hebben gesteld.⁹

4 Continuïteit als ontologische legitimering: Savigny, Grimm, Ranke

De Romantiek, hoe men deze ook moge definiëren en situeren, valt samen met de Franse Revolutie en de afschaffing van het *ancien régime*. Met name vanaf 1792 worden alle traditionele rangen, standen en openbare aangelegenheden op een nieuwe leest geschoeid. De invoering van de titel *citoyen* en van het metrische stelsel, de onthoofding van Lodewijk XVI en, vijftien jaar daarna, de af-

⁸ Vgl. Arnaldo Momigliano, ‘Ancient history and the antiquarian’, in *Contributo alla storia degli studi classici* (Roma 1955), 67-106. Evenzeer kan men hierin een methodologisch onderscheid zien tussen de antropologische en de historische benadering van het verleden: vgl. Paul Veyne, *Comment on écrit l’histoire, suivi de Foucault révolutionne l’histoire* (Paris 1978).

⁹ Gangmaker was daarbij in niet geringe mate Stephen Bann, bijvoorbeeld diens *Romanticism and the Rise of History* (New York 1995). Hier te lande: Ann Rigney, *Imperfect Histories. The Elusive Past and the Legacy of Romantic Historicism* (Cornell U.P. 2001). Tevens mijn beide artikelen ‘Literary historicism: Romanticism, philologists, and the presence of the past’, *Modern language quarterly*, 65 #2 (2004): 221-243, en ‘Ossian and the rise of literary historicism’, in *The Reception of Ossian in Europe*, ed. H. Gaskill (London 2004), 109-125.

schaffing van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie: dat alles maakt deel uit van een ontzaglijke afrekeningsoperatie met misstanden uit het verleden. Navenant zou verzet tegen de republikeinse of totalitaire uitwassen van de Franse Revolutie dan ook steeds meer waarde gaan hechten aan de patina van het van oudsher gegroeide en bestaande. De verdediging van het organisch gegroeide tegen het mechanisch vernieuwde: dat doordesemt het denken van Burke, De Maistre, Arndt en Fichte. Het vormt de basis van het conservatisme, van de anti-revolutionaire ideologie, en van het restauratie-klimaat van de jaren 1815-1830.

Specifiek valt deze nostalgische weerzin tegen het niets-ontziende toekomstgerichte Verlichtingsdenken waar te nemen in de rechtsgeschiedenis. Als de ware aartsvader van de historische methode dient te gelden de figuur van Friedrich Carl von Savigny. Hij wordt geconfronteerd met de afschaffing van het Heilige Roomse Rijk en zijn wettensysteem, en met de invoering van een nieuw, Euclidisch¹⁰ systeem van wetgeving naar Franse snit; een systeem dat hem (net als trouwens zijn Nederlandse vakgenoot en correspondent Hendrik Willem Tydeman¹¹) ten zeerste onwelgevallig is. Wetten voor Savigny zijn meer dan alleen maar spelregels om conflicten te beheersen en bevoegdheden te verdelen. Wetten vormen de weerslag van de morele levensvisie van een volk; ze zijn met het volk historisch gegroeid en organisch verweven. De gedachte dat een ad-hoc-benoemd gezelschap van politieke activisten een kunstmatig, nieuwerwets stelsel kan formuleren onder voorbijgaan aan die moreel-organische volksverwevenheid van gebruiken en gewoonterecht stuit hem ten zeerste tegen de borst.

Met die organisch-historische visie is Savigny niet slechts één van de intellectuele voormannen in het anti-Franse klimaat van Duitsland tussen 1805-1815, maar ook de grondlegger van de 'historische rechtsschool'. Daarmee heeft hij niet alleen het constitutionele denken van het conservatisme beïnvloed; zijn schaduw reikt véél verder dan de rechtsgeleerdheid. Een sleutelrol daarbij speelde zijn student en amanuensis Jacob Grimm.

Inderdaad, een van de Gebroeders Grimm. Zij studeerden rechtswetenschap onder Savigny en werden zijn assistenten. Ook nadat ze zich van de jurisprudentie hadden afgewend zouden ze hun leven lang diens intellectuele adepten blijven.¹² Ze hadden hem geholpen bij het bestuderen van rechtsbronnen, had-

10 Euclidisch qua opbouw en systematiek: op basis van een aantal axiomata worden in de Euclidische meetkunde systematisch stellingen gedefinieerd, net zoals de *Code Napoléon* op basis van algemeen-geldig natuurrecht een grondwet en van daaruit systematisch een corpus burgerlijke en criminele wetten definieert.

11 Hierover: C.J.H. Jansen, 'Der Briefwechsel zwischen H.W. Tydeman (1778-1863) und F.C. von Savigny (1779-1861): Streiflichter auf die niederländische Rechtswissenschaft am Anfang des 19. Jahrhunderts', in: *Die rechtswissenschaftlichen Beziehungen zwischen den Niederlanden und Deutschland in historischer Sicht*, ed. R. Feenstra & H. Coppens (Nijmegen 1991), 71-89.

12 Dat betuigt de briefwisseling: Wilhelm Schoof (ed.), *Briefe der Brüder Grimm an Savigny* (Berlin 1953). Zie ook het hoofdstuk 'Historicism, organicism and the scientific model' in: Anna Morpurgo Davies, *Nineteenth-century linguistics* (London 1998), 83-97.

den van hem diplomatica en paleografie geleerd, en waren door hem vertrouwd geraakt met de tover van de archieven. En in hun culturele denken zouden ze Savigny's historisch-organische visie blijven toepassen en uitdragen.¹³ Niet alleen beschouwden ze taal en (volks)verhalen in juist dezelfde termen als Savigny de rechtsregels zag (als collectief-culturele manifestatie van de morele groei van een volk), ze probeerden ook historische processen in wetmatigheden onder te brengen (Grimm's klankverschuivingen) en zouden bovendien hun leven lang de rechtshistorische bronnen als een belangrijk filologisch corpus blijven onderzoeken.

Het belangrijkste echter was dat ze van hun leermeester een historicistische habitus overnamen. Zoals Grimms oud-student Wilhelm Scherer het later zou formuleren:

G. erklärte, seinem Lehrer Savigny alle wissenschaftliche Anregung für sein Leben zu danken. Er lernte bei ihm inductive Forschung überhaupt, [...] das Hinausgehen zu den echten und reinen Quellen [...]; er lernte insbesondere historische Betrachtungsweise rechtlicher Institutionen, er lernte – wie man zu sagen pflegt – das Sein aus dem Werden begreifen.¹⁴

Das Sein aus dem Werden begreifen – een kernachtiger definitie van het historicisme is nauwelijks denkbaar. Het denkbeeld zou tussen 1805 en 1815 postvatten onder de Duitse intellectuelen van de generatie-Grimm. Overal – op politiek, cognitief en cultureel vlak – zocht men tegen de kaalslag van het Napoleontisch regime houvast in het verleden en in het ideaal van historische continuïteit. Zelfs Goethe (toch niet echt een man met oogkleppen of pleinvrees) zou in zijn levensavond nog schrijven: 'Ich liebe das Geschichtliche; denn wer versteht irgendeine Erscheinung, wenn er sich nicht von dem Gang des Herankommens penetriert?'¹⁵ De habitus zou bitter bespot worden door de grote Napoleon-vereerder Heine: deze stelde in zijn *Die Romantische Schule* (1835) A.W. Schlegels *Manier, die Gegenwart mit dem Maßstabe der Vergangenheit zu messen* aan de kaak (in een formule die Rankes historisch relativisme sarcastisch omdraait).

Grimm zelf leidde, in zeer algemene zin, een nieuwe levens- en leeshouding uit dit historicisme af. Hij had een hekel aan gemoderniseerde teksten omdat hij vond dat de lezer zijn inlevingsvermogen naar de ouderdom van de teksten moest laten uitreiken. Oude epiëk, stelde Grimm, spreekt tot ons vanuit het

13 Nader hierover in mijn 'Burgerschap en historicisme', in: *De veelzijdige burger: Opstellen voor prof.mr. P.J.G. Kapteyn*, ed. L. Versteegh, A. van Wageningen & J.-J. Wirken (Amsterdam 2005), 65-72, en in mijn *De bronnen van het vaderland: Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890* (Nijmegen 2006).

14 Scherer's artikel over Jacob Grimm in de *Allgemeine deutsche Biographie* (online te raadplegen op <http://mdz1.bib-bvb.de/en/ndb/adb/115/index.html>).

15 Goethe aan Zelter, 1830. Geciteerd in Hans Joachim Schrimpf, 'Goethes Begriff der Weltliteratur', in: *Nationalismus in Germanistik und Dichtung. Dokumentation des Germanistentages in München vom 17. bis 22. Oktober 1966*, ed. B. von Wiese & R. Henß (Berlin 1967), 202-217 (N.B. Grimm verreed in zijn latere geschriften het gebruik van hoofdletters zoveel mogelijk).

verleden, en we hebben haar op haar eigen termen te begrijpen. ‘In der vergangenheit geboren reicht sie aus dieser bis zu uns herüber, ohne ihre eigne natur fahren zu lassen, wir haben, wenn wir sie genieszen wollen, uns in ganz geschwundene umstände zu versetzen’¹⁶ Dat is in wezen hetzelfde als Rankes oordeel ten aanzien van de verhouding tussen de historicus en het verleden.

Het is dan ook geen toeval dat Grimm zijn leven lang de ‘germanistiek’ bleef zien als een conglomeraat van filologische, rechtshistorische en historische specialismen. In de twee vakcongressen der germanisten die hij belegde (Frankfurt 1846 en Lübeck 1847) waren juristen en historici nadrukkelijk naast taal- en literatuurwetenschappers vertegenwoordigd; en onder de mede-ondertekenaars van de convocatie bevond zich Ranke.

Maar niet alleen in Duitsland vierde deze historicistische beheptheid hoogtij. Ook in Groot-Brittannië komen we haar tegen. Efemere literatuur uit vervlogen eeuwen werd door Walter-Scott adepten herdrukt omdat deze lectuur ‘allows one to live back into the times’¹⁷; en hier te lande schreef Allard Pierson in *De Gids* in 1861:

Er is een toverwoord dat als het waarachtig doorgedrongen is tot onzen geest, al onze voorstellingen verandert [...] dat woord luidt: *geschiedenis*. Het is het kenmerk van de negentiende eeuw dat zij in de plaats der dogmatische methode de historische heeft gesteld.¹⁸

De hele negentiende eeuw raakt, kortom, doordrongen van deze historicistische habitus; maar de oorsprong kan niettemin herleid worden tot het anti-revolutionaire organicisme van romantische intellectuelen zoals Savigny en Grimm.

5 Popper redux

Het intellectuele klimaat van de generatie-Savigny heb ik elders getracht in beeld te brengen als een nostalgische reactie tegen de vernieuwings- en afschaffingsdrift van de Franse Revolutie, waarin oudere brontradities als die van Vico en Herder dóórwerken; een omvangrijk en ambitieus programma, dat nu pas zijn eerste partiële resultaten te zien geeft en nog lang niet is afgesloten.¹⁹ Van dat klimaat maakt een denker als Hegel deel uit.

16 ‘Über das finnische Epos’, in: Jacob Grimm, *Kleinere Schriften* (8 dln., Berlin / Gütersloh 1864-90), 2: 75-113.

17 Aldus (met een veelzeggende, aan Grimm herinnerende formulering) John Hill Burton, oprichter van de bibliofiele Spalding Club te Aberdeen. Zie Ina Ferris, ‘Printing the past: Walter Scott’s Bannatyne Club and the antiquarian document’, *Romanticism*, 11 #2 (2005): 143-160.

18 Aldus geciteerd door Remieg Aerts, *De letterheren: Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift “De Gids”* (Amsterdam 1997), 254. Ook in Pieter de Coninck, *Een les uit Pruisen. Nederland en de Kulturkampf, 1870-1880* (Hilversum 2005), 169.

19 Voor een tussenrapportage, zie mijn ‘Nationalism and the cultivation of culture’, *Nations and nationalism*, 12 #3 (2006): ter perse.

Hegels positie is te complex, te abstract en te eigenzinnig om hem te reduceren tot een ondergeschikte representant van een algemene geesteshouding; maar zijn fenomenologie is hoe dan ook beïnvloed door het historicisme dat in zijn tijd hoogtij vierde.²⁰ Existentie openbaart en manifesteert zich historisch, en de geschiedenis heeft haar eigen dynamiek, ja zelfs iets dat later wel haar eigen *Geist* (*Zeitgeist*) is gaan heten.

Het Hegeliaanse denken ziet dan ook een bepaalde geesteskracht in het aanvoelen van en het inspelen op de geest der tijd. Thomas Carlyle verwoordt die houding al in 1829 in zijn essay ‘Signs of the Times’, als hij schrijft: ‘We were wise indeed, could we discern truly the signs of our own time; and by knowledge of its wants and advantages, wisely adjust our own position in it’. De zinsnede over een ‘geest der tijd’ is in deze periode al een vaste zinswending, van Arndt (*Geist der Zeit*, 1805) tot Hazlitt (*The Spirit of the Age*, 1824) en Da Costa (*Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*, 1823). Hegel is van dat klimaat het duistere, vaak misverstane maar onlosmakelijk beeldbepalende boegbeeld. En Hegel is natuurlijk één van de boosdoeners in Poppers denken: de *stepping stone* van Plato naar Marx, vertegenwoordiger van een totalitaire denktrant die de menselijke keuzevrijheid terzijde schuift uit hoofde van een hautain-superieur kennisstandpunt. Gegeven deze positie van Hegel is het niet geheel onbegrijpelijk dat uit de algemene denkwereld van het *historisme* de filosofische denktrant van het *historicisme* is ontstaan en benoemd.²¹ De twee termen zijn dus niet alleen qua woordbeeld bedrieglijk gelijkend, maar hebben ook een diepere ideeënhistorische samenhang. Dat neemt niet weg dat ze niet met elkaar verward moeten worden; daarvoor zijn ze elk in hun eigen semantische veld tē belangrijk.

20 Mijn kennis van Hegels denken en positie is beperkt tot de historische context en de algemeen-ideënhistorische aspecten; ik ben geen vakfilosoof. Bijzonder verhelderend vond ik Terry Pinkard, *Hegel. A biography* (Cambridge 2000). Vermeld dient te worden dat Savigny en Hegel beiden deel uitmaakten van de Berlijnse universiteit, en dat Grimm daar op latere leeftijd ook terecht is gekomen. Uit de briefwisselingen en de biografische materialen ontstaat echter de indruk dat Hegel zich nogal afzijdig en afhoudend jegens de beide anderen heeft opgesteld.

21 Dit historicisme, zo onderschrijf ik Poppers analyse, is totalitair, autoritair en verwerpelijk. Het vormt de legitimatie voor dictatoriale ‘heroïsche’ leidersfiguren zoals Stalin, Hitler, Mussolini of Franco, die in het historicistische denken als de incorporatie gelden van het vastberaden doorgronden van de historische noodzakelijkheid. De eerlijkheid gebiedt echter te stellen dat de oorsprong en eerste verspreiding van dat dictatoriale rolmodel in Frankrijk ligt: in de figuren van Robespierre en Napoleon. De verering van hun heroïsche wilskracht en orderingsdrang, bij Carlyle en Hegel, vormt een eerste aanzet tot het discours van het *Führerprinzip*.